

Valistusupseeritoiminnan esiinmarssi arkistojen kätköistä

Helena Pilke:

Omat haukkuivat politrukeiksi. Jatkosodan valistusupseerit. Docendo 2018. 235 s.

ISBN 978-952-291-529-0.

Tuoreessa arkistotutkimukseen ja aikalaiskertomuksiin perustuvassa kirjassaan *Omat haukkuivat politrukeiksi: Jatkosodan valistusupseerit* Helena Pilke pureutuu jatkosodan aikana eräänlaisina monitoimimiehinä toimineiden valistusupseerien arkeen. Kirjassa hahmotellaan valistusorganisaation taustat sekä seurataan omien rintamajoukkojen politrukeiksikin haukkumien miesten toimenkuvan kehittymistä aina jatkosodan hyökkäysvaiheesta joukkojen kotiuttamiseen.

Valistusupseereita työskenteli eri yksiköissä jatkosodan aikana kaikkiaan yli 1 300 miestä. Ensimmäisenä sotasyksynä he kuuluivat tiedotuskomppanioihin (TK), mutta marraskuussa 1941 valistusupseerit siirrettiin armeijakuntien ja divisioonien esikuntiin, minkä jälkeen he olivat yksikkönsä komentajan alaisia. Toimintaohjeet he saivat kuitenkin pääasiassa päämajan tiedotusosastolta. Valistusupseerien arki oli epäkiitollista, sillä rintamajoukot haukkuivat valistusupseereita politrukeiksi, joka loukkaavana haukkumanimenä viittasi punarmeijan kovaotteisiin pidettyihin komissaareihin. Kovaotteisia rintamaupseerit eivät kuitenkaan Pilkkeen mukaan missään nimessä olleet. Saivathan myös tiedotuskomppanioiden miehet osakseen nimityksiä, jotka alleviivasivat miehistön mielipidettä heidän roolistaan ”tyhjäntoimittajina”.

Valistusupseereina toimi pääosin opiskelijoita, opettajia ja pappeja ja heidän tehtäviinsä kuului Pilkkeen mukaan kutakuinkin kaikki varsinaisen sodankäynnin, majoituksen, muonituksen ja lääkintähuollon ulkopuolinen toiminta: heidän tehtävänään oli kohottaa ja ylläpitää rintamamiesten mielialaa, torjua sotaväsymystä ja toimettomuutta järjestämällä muun muassa juhlia, elokuvaesityksiä sekä urheilukilpailuja. Samaan aikaan he levittivät päämajan käskystä propagandaa ja laativat miehistön mielialoista myös raporteja.

Propagandan ja sensuurin tutkimukseen erikoistunut historiantutkija Helena Pilke on aikaisemmassa kirjallisessa tuotannossaan käsitellyt esimerkiksi rintamakirjeenvaihtajien roolissa toimineiden TK-miesten toimintaa, jatkosodan rintamalehtiä sekä Itä-Karjalaan jatkosodan aikana kohdistettua propagandaa. Kirjoittajan aikaisempi tutkimustausta ja osaaminen heijastuvat myös käsillä olevan kirjan sisältöön, sillä tekstissä on hyödynnetty havainnollistuksia muun muassa rintamalehtien ilmestymisen vaikutuksista joukkojen mielialaan. Pilke viittaa esimerkiksi lähteeseen, jonka mukaan tal-

vikaudella merkittävin yksittäinen miehistön mielialaan vaikuttanut ja siten myös valistusupseerien työtä vaikeuttanut tekijä oli pimeys: vaikka rintamalehti *Karjalan Viesti* saapui ajallaan, siitä ei ollut iloa, kun lehteä ei nähnyt lukea korsun pimeydessä.

Pilke aloittaa aiheen esittelyn ansiokkaasti johdantokappaleessa kertomalla valistustyön alkutaipaleesta sekä selittämällä tutkimuksen tärkeimmät käsitteet. Tehtävä on haasteellinen, sillä valistusupseeritoimintaan yhdistettiin aikanaan valistuksen käsitteen lisäksi niin tiedotustoiminnan kuin propagandankin sisältöjä. Tästä johtuen Pilke huomauttaakin jo johdannossa, että valistus, tiedotus ja propaganda ovat oikeastaan saman käsitteen eri ulottuvuuksia. Siten termit esiintyvät myös kirjassa toistensa lomassa, mikä itsessään kuvaa onnistuneesti valistusupseerien toimintakentän haasteellisuutta.

On kuitenkin mahdollista, että käsitteiden käyttäminen ristiin aiheuttaa lukijoissa hämmennystä: koska suoraa linjanvetoa käsitteiden käytössä ei tämän tutkimuksen puitteissa tehdä, voi lukijan olla vaikea hahmottaa, kuuluivatko kirjassa esitetyt toiminnan osa-alueet valistus- vai tiedotustoiminnalle. Tämä siis senkin vuoksi, että valistusupseerien toiminta erotettiin tiedotusmiesten työtehtävistä marraskuussa 1941. Muidenkin termien käytössä esiintyy pieniä epätarkkuuksia, jotka ovat eksyneet lopulliseen tekstiin. Pilke esimerkiksi toteaa tekstissään, että TK-miehet ovat rintamakirjeenvaihtajia (s. 13), vaikka todellisuudessa tiedotuskompanioissa (TK) toimineet miehet saattoivat toimia niin valokuvaajina, maalareina, piirtäjinä, elokuvaajina kuin rintamakirjeenvaihtajina.

Kirjan johdantoa seuraavat viisi lukua käsittelevät valistusupseerien arkea sodan vaiheiden mukaisessa järjestyksessä. Vaikka rakenne on näennäisesti looginen valistustoiminnan arjen kuvaamista ajatellen, palvelee se itse lukukokemusta jokseenkin vaihtelevasti. Pilke hyödyntää valistusupseeritoiminnan vaiheiden kuvaamisessa paljon miehistön mielialoista laadittuja raportteja, joiden kuvauksissa samat perusongelmat toistuvat enemmän tai vähemmän läpi koko sodan, mikä aiheuttaa tekstiin tarpeetonta toistoa. Mielialaraporteista käy esimerkiksi ilmi, että koti-ikävä ja epävakaa taloudellinen tilanne siviilielämässä laskivat miehistön taistelutahtoa sodan vaiheesta riippumatta. Ehkä kirjan rakenteen teemoittamisen olisi voinut toteuttaa valistusupseerien toimintaan kuuluvien osa-alueiden mukaisesti esimerkiksi niin, että jatkosodan mielialaraporttien käsittely olisi suoritettu omissa kappaleissaan, rintamalehtien vaikutus omassaan ja niin edelleen.

Tutkimusaiheen uutuus näkyy kirjan lähde- ja viitelluettelossa, joista jälkimmäisen sisältämien arkis-

toviitteiden määrä on vaikuttava. Aiheeseen sopivaa tutkimuskirjallisuuttakin on hyödynnetty, joskin listassa korostuu oikeutetusti myös kirjoittajan aikaisempi tutkimushistoria. Hieman kirjan puolivälin jälkeen löytyy myös SA-valokuvista koottu erillinen kuvaliite, mutta jostain syystä kuviin ei viitata itse tutkimuksessa ollenkaan. Valokuvien roolina vaikuttaakin olevan vain valistusupseeritoiminnan havainnollistaminen tekstistä erillisenä kokonaisuutena. Sitä, miksi valokuvat on eristetty muusta kokonaisuudesta, on vaikea arvioida. Niiden liittäminen tutkimukseen varsinaiseksi lähteeksi tai tekstin osaksi olisi kuitenkin voinut elävöittää tekstiä sekä tehtyjä tulkintoja – nyt liitteessä käytettyjen arkistokuvien potentiaali relevanttina tutkimusmateriaalina on unohdettu.

Vaikka Pilkkeen arkistomateriaaliin tukeutuva kirja tuo valistusupseerit ja heidän sotapanoksensa aikaisempaa voimakkaammin populaarin historian tutkimuksen keskiöön, näyttäytyy lopputulos lukijalle paikoittain melko raskaana. Siinä missä runsas arkistomateriaalin käyttö on varsin perusteltua, tuntuvat tekstin sisältämät monet suorat lainaukset kääntyvän kirjan tavoitteita vastaan. Kielellisesti onnistuneen lukukokemuksen keskeyttääkin varsin usein sota-ajan dokumenttien kankea ja koukeroinen kielenkäyttö, jota on viljelty suurimpaan osaan kirjan sivuista. Ehkä kokonaisuuden kannalta olisikin ollut tarkoituksenmukaisempaa tukeutua kirjailijan omaan kykyyn tulkita arkistojen materiaalia ja aikalaislausuntoja. Alkuperäismateriaalista tehtävät lainaukset – olivat ne sitten pidempiä kappaleita tai kerrontaa täydentäviä lyhyitä lisäyksiä – ovat oivallinen tehokeino, mutta vaikuttavat paljoudessaan lukukokemuksen heikentävästi.

Omat haukkuivat politrukeiksi perustuu vahvaan arkistotyöhön sekä sen tukena käytettyihin aikalaislausuntoihin. Valistusupseeritoiminta on jäänyt aikaisemmassa Suomen sotien tiedotus- ja propagandatoimintaa käsittelevässä tutkimuksessa marginaaliin. Pilke toteaa oikeutetusti, että ”kulkemattomia polkuja riittää silti edelleen, etenkin rintamien taustamaastoissa”. Kirja perehdyttää lukijan aikaisempaa huomattavasti yksityiskohtaisemmin valistusupseeritoimintaan, joka on usein jäänyt esimerkiksi tiedotuskompanioista tehtävän tutkimuksen jalkoihin jopa niin, että organisaatioiden toiminta on käsitetty samaksi kokonaisuudeksi. Käsillä on siis mielenkiintoinen arkistolähtöinen tutkimus, jota on mahdollista jatkaa edelleen: esimerkiksi valistustoiminnasta otetut TK-valokuvat ansaitsisivat tulla huomioituksi kirjallisten arkistodokumenttien tutkimisen ohella.

Marika Honkaniemi, FM
Turun yliopisto